

جمهوری اسلامی ایران

مدیریت حوزه علمیه استان قم

رساله علمی سطح ۳

روش های تبلیغی امام رضا (ع)

استاد راهنما :

حجت الاسلام دکتر محمد حسین خوانین زاده

استاد مشاور :

حجت الاسلام دکتر عنایت شریفی

محقق :

حسین دنیا دیده

چکیده:

امامت هشتمین پیشوای شیعیان علی بن موسی الرضا(ع) در زمانی واقع شد که وسعت کشور اسلامی به آخرین حد خود رسیده بود، طوری که برخی از مورخین تصریح کرده‌اند، در هیچ عصر و زمانی چنین حکومت گسترده‌ای در جهان وجود نداشت. از سوی دیگر شکل‌گیری نهضت به اصطلاح ترجمه در زمان امام(ع) مشکلاتی فراروی امام(ع) قرار می‌دهد که در نوع خود کم‌نظیر است. ولی سرانجام کار با، پیروزی یک تنه و غیرتمندانه امام(ع) در مبارزه با گروه‌های الحادی و فرقه‌های ضاله که بیش از دهها گروه می‌رسید، به انجام می‌رسد. لذا سؤال اصلی این تحقیق این - است که «امام رضا(ع) از چه روش‌هایی در تبلیغ و تبیین معارف و احکام الهی بهره جسته است؟» در پاسخ‌گویی به این سؤال این نوشتار در سه بخش تنظیم شده است. بخش اول که شامل «کلیات و مفهوم شناسی» می‌باشد، در سه فصل به فرازهایی از زندگی تاریخی، علمی، فرهنگی، تبلیغی و... و به مفهوم شناسی واژه‌ها و در فصلی دیگر روش و ابزار تبلیغ می‌پردازد. بخش دوم که در چهار فصل تنظیم شده به روش عام حکمت (برهان، مخاطب شناسی و فرصت شناسی، تقیه، خردورزی و عقل‌گرایی)، موعظه به شکل عام آن (امر به معروف و نهی از منکر، خطابه و منبر) و مجادله و مناظره و شیوه‌های مناظره آن حضرت با نگاه ویژه و در فصل بعدی به تربیت و بیان مسائل علمی پرداخته می‌شود. بخش پایانی روش‌های خاص تبلیغی امام رضا(ع) در سه فصل قبول ولایتعهدی و مباحث مربوط به آن از جمله آثار و برکات این پذیرش در روش تبلیغی آن حضرت و در فصل دوم از این بخش به نقش «سفر و حضور ایشان در مراکز علمی وقت» در جایگاه تبلیغی آن حضرت و در آخرین فصل، نحوه مواجهه آن بزرگوار با نهضت به اصطلاح ترجمه و طریقه شکست و پیامدهای منفی آن مورد بررسی قرار گرفته است.

فهرست مطالب :

۱.....مقدمه

۳.....بخش اول: کلیات و مفهوم شناسی

۴..... فصل اول : فرازهایی از زندگی تاریخی ، علمی ، فرهنگی ، دینی ، تبلیغی ، امام رضا (ع)

۵..... نام، لقب، کنیه

۵..... بررسی لقب «رضا»

۶..... ولادت علی بن موسی الرضا(ع)

۶..... شهادت علی بن موسی الرضا(ع)

۷..... پدر و مادر آن امام همام

۸..... فرزندان امام(ع)

۹..... دلایل امامت امام رضا (ع)

۱۰..... ویژگی و شخصیت امام(ع).....

۱۰..... تواضع والای امام(ع)

۱۱..... اخلاق ممتاز امام رضا (ع)

۱۲..... عبادت بی نظیر امام(ع)

۱۴..... بخشش بی مثال امام(ع)

۱۵..... بردباری بالای امام (ع)

۱۷..... حلم اعلای امام(ع)

۱۸..... حافظ کرامت انسان ها

۱۹..... امام در دوران خلفای عباسی.....

۱۹..... امام در دوران هارون الرشید

۲۱..... امام در دوران محمد امین

۲۲..... امام در دوران مأمون.....

۲۴.....	فصل دوم : مفهوم شناسی واژه های : تبلیغ ، دعوت ، روش ، شیوه.....
۲۵.....	تبلیغ در لغت
۲۵.....	تبلیغ در اصطلاح
۲۶.....	دعوت در لغت
۲۶.....	دعوت در اصطلاح
۲۸.....	شیوه در لغت.
۲۸.....	شیوه در اصطلاح
۲۹.....	نظام تبلیغی

۳۰.....	فصل سوم: روش و ابزارها و محتوای تبلیغی
۳۱.....	منظور از ابزارهای تبلیغی.....
۳۱.....	انواع ابزارهای تبلیغی
۳۱.....	۱- ابزارهای اصلی
۳۱.....	الف- زبان
۳۲.....	ب- قلم
۳۲.....	ج- تصویر
۳۲.....	۲- ابزارهای واسطه‌ای
۳۲.....	الف- صوتی
۳۲.....	ب- صوتی - تصویری.....

بخش دوم : روش های عام تبلیغی امام رضا (ع)..... ۳۵

۳۶.....	فصل اول : روش حکمت.....
۳۷.....	منظور از حکمت
۳۸.....	حقیقت حکمت
۴۰.....	الف- برهان و استدلال
۴۱.....	ب- مخاطب شناسی و فرصت شناسی
۴۱.....	○ مخاطب شناسی امام (ع).....

- فرصت شناسی امام (ع) ۴۳
- ج- تقیه ۴۴
- د- خردوزی و عقل گرایی ۴۶

فصل دوم : روش موعظه ۴۸

- موعظه در لغت ۴۹
- موعظه در اصطلاح ۴۹
- فرق حکمت با موعظه ۴۹
- فرق موعظه با خطابه ۵۰
- اقسام موعظه ۵۰
- موعظه حسنه ۵۰
- موعظه غیر حسنه ۵۰
- اشکال موعظه ۵۰
- الف- امر به معروف ونهی از منکر ۵۱
- نهی از اسراف ۵۱
- نهی از تزیین حقوق کارگر ۵۱
- امر به معروف به مأمون ۵۲
- نهی از خدمت به حکومت طاغوت ۵۳
- نهی از منکر به برادرش زید ۵۴
- نهی از همنشینی با شخص منحرف ۵۵
- امر به معروف به شیوه روی گردانی از شیعه نماها ۵۶
- ب- خطابه و منبر ۵۷
- تعریف خطابه ۵۷
- اشکال خطابه ۵۸
- ۱- خطابه حماسی ۵۸
- ۲- خطابه اخلاقی و موعظه ۵۸
- تفاوت موعظه با خطابه حماسی ۵۸
- ۳- خطابه اعتقادی ۵۹
- بخشی از خطبه اعتقادی از امام رضا علیه السلام درباره توحید ۵۹

خطبه‌ای از امام (ع) در باب مسائل اخلاقی ۶۱

خطبه امام در مراسم ولایتعهدی ۶۲

ج- تذکر ۶۳

فصل سوم : مجادله و مناظره..... ۶۵

مجادله احسن..... ۶۶

تعریف جدل..... ۶۶

فوائد و ضرورت جدل ۶۶

انواع مجادله و مناظره ۶۸

مناظرات ممنوع..... ۶۹

شیوه مناظرات امام رضاع) ۷۰

الف- مناظره بر اساس منبع و کتاب اعتقادی مخاطب ۷۰

ب- آشنایی کامل به زبان‌های مختلف و گفتگو به زبان شخص مخاطب ۷۱

ج- برخورد اقتدارآمیز ۷۳

د- داشتن سعه صدر ۷۴

ه- استفاده از کرامت ۷۵

ی- تکریم طرف مناظره ۷۶

هدف مأمون از برپایی مجالس مناظره ۷۷

الف- شکست علمی امام (ع) و لطمه به اعتقادات شیعیان آن حضرت ۷۷

ب- علم دوستی مأمون ۷۸

ج- سوق دادن فکر مردم از مسائل اصلی مملکت به مسائل فرعی..... ۷۹

د- بدست آوردن نوعی وجهه فرهنگی برای حکومت خود..... ۷۹

ه- جلب نظر امام(ع) جهت کمک به سیاست‌های خود..... ۷۹

چند مناظره ممتاز از امام رضا (ع) ۸۰

○ مناظره با جاثلیق مسیحی ۸۰

○ مناظره با رأس الجالوت یهودی ۸۵

۸۸.....	فصل چهارم : تربیت شاگردان و نخبگان.....
۸۹.....	الف- تربیت شاگردان و نخبگان جهت ترویج و تبلیغ معارف تشیع.....
۹۰.....	۱- مسجد.....
۹۰.....	۲- منزل.....
۹۱.....	آموزش معیار به شاگردان در مواجهه با سوالات و شبهات.....
۹۱.....	○ ارجاع به قرآن و حدیث.....
۹۱.....	○ مخالفت با حدیث عامه.....
۹۱.....	○ توجه به محکم و متشابه از حدیث.....
۹۲.....	معرفی تنی چند از شاگردان صاحب آثار حضرت رضا (ع).....
۹۲.....	○ ابراهیم بن عباس.....
۹۲.....	○ ابراهیم بن ابی بلاد.....
۹۲.....	○ ابراهیم بن ابی محمود خراسانی.....
۹۲.....	○ ابراهیم بن بشر.....
۹۲.....	○ ابراهیم بن سلامه نیشابوری.....
۹۳.....	○ ابراهیم بن صالح.....
۹۳.....	○ ابراهیم بن عبدالحمید.....
۹۴.....	○ ابراهیم بن علی.....
۹۴.....	○ ابراهیم بن محمد اشعری قمی.....
۹۴.....	○ ابراهیم بن محمد خزّار.....
۹۴.....	○ ابراهیم بن محمد.....
۹۴.....	○ حسن بن سعید اهوازی.....
۹۵.....	○ احمد بن محمد بن ابی نصر بزنطی.....
۹۵.....	○ حسین بن علی بن زیاد الوشاء.....
۹۵.....	○ حسن بن علی بن فضال.....
۹۶.....	○ حسن بن علی بن یقطین.....
۹۶.....	○ صفوان بن یحیی بجلي.....
۹۸.....	ب- بیان مسائل دینی اعم از کلامی ، فقهی ، پزشکی.....
۹۸.....	مباحث کلامی.....

- توحید ۹۸.....
- قضا و قدر ۹۸.....
- امامت ۱۰۰.....
- مباحث قرآنی ۱۰۱.....
- مباحث فقهی ۱۰۲.....
- مباحث پزشکی ۱۰۳.....
- ج- پاسخ به سؤالات و شبهات ۱۰۴.....
- الف) چهره به چهره ۱۰۴.....
- ب) مکاتبه‌ای (نامه) ۱۰۵.....

بخش سوم : روش‌های خاص تبلیغی امام رضا(ع)..... ۱۰۸.....

- روش‌های خاص تبلیغی امام رضا(ع)..... ۱۰۹.....
- فصل اول : قبول ولایتعهدی..... ۱۱۰.....
- دلایل واگذاری ولایتعهدی ۱۱۲.....
- الف- مشروعیت بخشیدن به خلافت بنی عباس ۱۱۲.....
- ب- کنترل و محدود کردن امام رضا(ع) ۱۱۲.....
- ج- کاستن از منزلت امام رضا (ع) ۱۱۳.....
- د- استفاده از قدرت یاران امام ۱۱۳.....
- هـ- جلب حمایت ایرانیان ۱۱۳.....
- ی- فرو نشاندن نهضت‌ها ۱۱۴.....
- ر- قانونی جلوه دادن اقدامات خود(مأمون) ۱۱۵.....
- و- عهد مأمون با خدا ۱۱۵.....
- خ- نقش فضل بن سهل ۱۱۶.....
- ن- استفاده از شخصیت والای امام جهت دعوت به حکومت خود ۱۱۶.....
- عکس العمل امام در مقابل واگذاری ولایتعهدی ۱۱۷.....
- امتناع شدید ۱۱۷.....
- روشنگری امام(ع) بر تحمیل ولایتعهدی..... ۱۱۸.....
- پذیرش مشروط از سوی امام(ع) ۱۱۹.....

- عدم صداقت مأمون ۱۲۰
- دلایل پذیرش ولایتعهدی از سوی امام رضا (ع) ۱۲۱
- الف- حفظ جان خود و شیعیان ۱۲۱
- ب- تبدیل تهدیدات به فرصت‌ها ۱۲۲
- برکات پذیرش ولایتعهدی از سوی امام رضا (ع) ۱۲۳
- الف- راه‌اندازی گفتمان امامت در ایران ۱۲۳
- ب- رساندن شیعه به مقام والا در میان عموم مردم ۱۲۴
- ج- خنثی کردن نقشه‌های مأمون ۱۲۴
- د- گرویدن پیروان دیگر به اسلام ۱۲۴
- هـ - مهاجرت فرزندان و نوادگان ائمه به ایران ۱۲۵
- ی- احیای سنت نبوی ۱۲۵
- ر- افزایش محبوبیت امام (ع) ۱۲۶

فصل دوم: سفر به مراکز علمی ۱۲۸

- سفر به مراکز علمی ۱۲۹
- مدینه ۱۳۰
- حضور امام در مدینه ۱۳۲
- بصره ۱۳۳
- سفر امام به بصره ۱۳۴
- کوفه ۱۴۰
- سفر امام به کوفه ۱۴۱
- بغداد ۱۴۳
- بررسی حضور امام در بغداد ۱۴۳
- نیشابور ۱۴۵
- حضور امام در نیشابور ۱۴۷
- مرو ۱۵۰
- حضور امام در مرو ۱۵۱

فصل سوم : تغییر از رویکرد نقلی به عقلی و فلسفی	۱۵۲
نهضت به اصطلاح ترجمه (مقدمه)	۱۵۳
انگیزه های مأمون از ایجاد نهضت ترجمه	۱۵۵
الف- علم دوستی	۱۵۵
ب- فرافکنی مشکلات اصلی جامعه	۱۵۵
ج- ترویج مکتب اعتزال	۱۵۵
د- مقابله با افکار ائمه و هجمه قرار دادن مبانی اعتقادی مسلمین	۱۵۶
ه- تفرقه	۱۵۷
شیوه برخورد امام رضا (ع)	۱۵۸
○ تغییر رویکرد	۱۵۸
○ نمونه هایی از استدلال از طریق مبادی عقلی در کلام امام رضا(ع)	۱۵۹
نتیجه	۱۶۳

فهرست منابع و مآخذ..... ۱۶۴

مقدمه :

در عصر حاضر، بنا به اهمیت بسیار زیاد امر تبلیغ، در کنار سه قوه اداره کشور (اجرایی - قضایی - قانون گذاری) تبلیغات را، قوه چهارم اداره جامعه محسوب می‌دارند. و لذا خبرگزاری‌های تبلیغاتی بزرگی ایجاد شده که یکی از آنها قادر است روزانه هفده میلیون مجله خبر به سراسر دنیا مخابره کند.^۱ یکی از اهداف اصلی این رسانه‌ها، تهاجم فرهنگی و شبیخون فرهنگی به فرهنگ‌های مستقل و علی‌الخصوص دین اسلام و فرهنگ ممتاز اهل بیت (ع) می‌باشد. و لذا ضرورت ایجاب می‌کند روش‌های تبلیغی و ابعاد شخصیتی ائمه اطهار مورد تحقیق و پژوهش کامل و جامع قرار بگیرد تا مورد استفاده محققین و مبلغین و پژوهشگران اسلامی در راستای ترویج دین اسلام و جواب به شبهات و برخورد با عقاید انحرافی،... قرار بگیرد. لذا با مقایسه فضای جامعه امام رضا(ع) [می‌بینیم که بیش از دهها گروه انحرافی که از سوی حکومت در ترویج و نشر کمک می‌شوند فعالیت دارند ولی امام رضا(ع) با اصول و روش‌های دقیق تبلیغی یک تنه در مقابل تمامی شبهات و انحرافات می‌ایستد و تشیع - مذهب حق - را به اوج خود می‌رساند] با فضای جامعه امروزی که احزاب و گروه‌های انحرافی از سوی دشمنان علی‌الخصوص بعد از پیروزی انقلاب به اوج خود رسیده و با انواع رسانه‌های تبلیغاتی و پول‌های بی‌شمار فضای جامعه دینی ما را تهدید می‌کند، استفاده از شیوه‌های تبلیغی امام رضا (ع) کمک شایانی در ترویج و تبلیغ معارف الهی و مقابله یا شبهات داشته باشد. بنابراین در این نوشتار هر چند کوتاه به شیوه‌های تبلیغی امام رضا(ع) پرداخته می‌شود، باشد که انشاءالله مورد استفاده محققین، پژوهشگران، راه حق بیفتد.

با بررسی بیشتر آثار منتشر شده درباره حضرت علی بن موسی الرضا(ع) در فضای نوشتاری (کتاب، مقاله،...) و فضای مجازی (اینترنت، نرم‌افزار،...) پژوهش و تحقیق مستقلی در این رابطه یافت نشد، ولی در لابه‌لای نوشته‌های بزرگان علم و ادب مباحثی در رابطه با زندگانی تاریخی، مناظرات و استدلال‌های امام(ع) به چشم می‌خورد. لذا نگاه ویژه و خاص به این مقوله مهم (روش‌های تبلیغی امام رضا علیه السلام) می‌تواند ویژگی خاص و امتیاز این نوشتار به حساب آید.

۱. کیهان ۱۳۶۸/۰۱/۰۶، ص ۱۰.

لذا سؤال اصلی نوشتار پیش رو این است که «امام رضا(ع) از چه روش‌هایی در تبلیغ و تبیین، معارف واحکام الهی بهره جسته است؟» بنابراین در پی سؤال اصلی سؤالات فرعی ذیل طرح می‌شود:

۱. جایگاه حکمت در روش تبلیغی امام رضا(ع)؟
۲. جایگاه موعظه در روش تبلیغی امام رضا(ع)؟
۳. جایگاه مناظره در روش تبلیغی امام رضا(ع)؟
۴. شیوه و روش مناظرات امام رضا(ع)؟
۵. جایگاه برهان و استدلال در روش تبلیغی امام رضا(ع)؟
۶. قبول ولایتعهدی و جایگاه آن در روش تبلیغی امام رضا(ع)؟
۷. سفر به مراکز علمی و نقش آن در روش تبلیغی امام رضا(ع)؟
۸. چگونگی برخورد امام رضا(ع) با نهضت ترجمه و نقش آن در روش تبلیغی امام رضا(ع)؟

فرضیه بر این است که: «۱. امام رضا(ع) از روش حکمت، موعظه، مجادله در تبلیغ و ترویج اندیشه اسلامی استفاده کرده است. ۲. امام رضا(ع) از روش‌های اختصاصی، «پذیرش ولایتعهدی»، «سفر به مراکز علمی»، بیان مسائل با استناد به مبادی عقلی بهره جسته است.»

اهداف تحقیق

اهدافی که این تحقیق در پی آن است:

۱. معرفی امام رضا(ع) به عنوان یک شخصیت و الگوی بی‌نظیر در تبلیغ و تبیین معارف حق دین اسلام
۲. معرفی روش‌های تبلیغی آن حضرت جهت فراگیری مبلغین راستین دین اسلام و کاربرد آن در امر بسیار مقدس تبلیغ دینی
۳. آشنایی هرچه بیشتر جامعه اسلامی، پژوهشگران، محققین و دوست‌داران آن حضرت با ابعاد و زوایای شخصیت، علمی، فرهنگی، دینی آن امام همام.